

DE TEXTIELBARONNEN

‘Textielbaronnen van weleer,

hun jachtgebied bestaat niet meer.

Waar zouden ze gebleven zijn,

Van Heek, Ter Kuile, Blijdenstein?’

Uit: Willem Wilmink: ‘Fabrieksstad’, opgenomen in:
Verzamelde liedjes en gedichten (1986)

Bastiaan Willink

DE TEXTIEL BARONNEN

Twents-Gelders familisme en de eerste grootindustrie
van Nederland 1800-1980

WalburgPers

1e druk 2010
2e druk 2015

© 2010 Bastiaan Willink, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Afbeeldingen omslag voorzijde (v.l.n.r.):

Drie broers Ter Kuile (zie pag. 54), Albert Jan Blijdenstein (zie pag. 127), fabrieken Van Heek & Co rond 1915 (zie pag. 57), Charles Stork (zie pag. 34).

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Omslagontwerp: Henk Wals, Lauwers-C, Nijmegen
Vormgeving binnenwerk: Marijke Maarleveld, ViaMare, Zutphen

ISBN 978.94.6249.019.2
NUR 696

Inhoudsopgave

Inleiding	9
Bij de tweede druk	12
DEEL I Korte geschiedenis van het familiebedrijf in de Twents-Gelderse textielindustrie	13
HOOFDSTUK 1 De fabrikeurs	15
1 Een kleine, succesvolle minderheid	15
2 Nieuwe kansen tijdens de Bataafse republiek	18
3 Almelo, Enschede en de doopsgezinde fabrikeurs rond 1800	19
HOOFDSTUK 2 De Belgische afscheiding, de teruggave van Nederlands-Indië en de gevolgen	21
1 Vlaanderen en Nederland	21
2 Het Indische cultuurstelsel en de nieuwe industrie voor Twente en Gelderland na 1830	22
3 De Clercq en Ainsworth: ijverig en sociaal bewogen, maar geen ondernemers	24
HOOFDSTUK 3 Almelo als brandpunt van de Twentse textielindustrie. De verschillende bedrijfsmodellen van de familiefirma's Hofkes en Salomonson	29
1 Hofkes en Salomonson en de overgang van handkracht naar stoomkracht	29
2 De Salomonsons en hun zetbazen	31
3 Hofkes en de verslaving aan voorschotten	32
HOOFDSTUK 4 De afbouw van het subsidiestelsel en de opkomst van Hengelo	35
1 Charles Stork en de eerste verbreding van de Twentse industrie	35
2 De jaren 1854-1865: een waterscheiding in de textielindustrie	35
3 Het vreemde verdwijnen van de doopsgezinde fabrikeursfamilies	39
HOOFDSTUK 5 Gerrit Jan van Heek, de opkomst van het grootbedrijf en de nieuwe suprematie van Enschede na 1865	45
1 Een nieuwe infrastructuur na 1850	45
2 Waarom werd Enschede de grootste textielstad?	46
3 Gerrit Jan van Heek als bouwer van een imperium	49
HOOFDSTUK 6 De eerste grote crisis: uitsluiting van arbeiders, samenwerking met concurrenten	53
1 Sociale strijd	53
2 Taylorisme en kartelvorming	59
3 De Tweede Wereldoorlog	63

HOOFDSTUK 7 Korte nabloei en laatste crisis	67
1 Van zonnige naar zwarte toekomst	67
2 De gangbare kijk op de ondergang van de Twents-Gelderse familiebedrijven	68
3 Was er een toekomst voor de Twentse textielindustrie?	69
DEEL II Familieverhoudingen. Het Twents-Gelderse familienetwerk	71
HOOFDSTUK 8 Families en familisme	73
1 Wat is een ‘familie’?	73
2 Eigen familie eerst: familiebedrijf en familisme	74
3 De opkomst en het belang van kapitaalkrachtige ondernemersfamilies in de Twentse steden en dorpen	80
4 Leven op stand	83
HOOFDSTUK 9 Families tussen eigenbelang en samenwerking	89
1 Van micro- naar macrofamilisme	89
2 Fabrikantenverenigingen, lobby’s en bestuurlijke functies	92
3 Onderwijs, clubs, huwelijken en cultuur	94
4 Twents-Gelderse textielabrikantenfamilies in nationaal perspectief	96
5 De internationale dimensie	99
HOOFDSTUK 10 De textielbaronnen: verguizing en verzoening	103
1 Economische factoren en het einde van de Twents-Gelderse industriële elite	103
2 Familisme in een opbouwfase en in een neergaande tak van industrie	107
3 Mag ik dan nu de rekening van u?	111
DEEL III Dragende families	115
HOOFDSTUK 11 Dragende families in maten en soorten	117
1 Bedrijven, steden, dorpen	117
2 Trouwen op stand	119
HOOFDSTUK 12 De kern	123
1 Blijdenstein	123
2 Ten Cate	127
3 Van Heek	131
4 Jannink	136
5 Ter Kuile	141
6 Scholten	147
7 Stork	151
HOOFDSTUK 13 De binnenring	156
1 Van Delden	156
2 Elderink	157
3 Van Gelderen	159
4 Gelderman	161

5	Hofkes	163
6	Ter Horst	164
7	Jordaan	166
8	Ledeboer	169
9	Menko	170
10	De Monchy	173
11	(Van Wulfften) Palthe	176
12	Salomonson	178
13	Spanjaard	180
14	Stroink	182
15	Willink	185
HOOFDSTUK 14 De buitenring		189
1	Ainsworth	189
2	Bendien	189
3	Blenken	190
4	Blom	191
5	Ten Bos	191
6	Ten Bruggencate	192
7	Cardinaal	193
8	Ten Cate (Eibergen)	194
9	Van Dam	195
10	Driessen	196
11	Hedeman	199
12	Heringa	200
13	Ten Hoopen	201
14	(Hulshoff) Pol	202
15	Meihuizen	203
16	Meijerink	204
17	Molkenboer	205
18	Overweg	205
19	Roelvink	206
20	Roessingh	207
21	Rozendaal	208
22	Serphos	209
23	Tilanus	210
24	Ter Weeme	211
25	Zwartz	212
Appendix 1. Vindplaatsen van statistische gegevens		213
Appendix 2. Kwantitatieve gegevens per familiebedrijf		217
Noten		221
Verantwoording illustraties		234
Literatuur		235
Namenregister		247
Dankwoord		255

Inleiding

Het familiebedrijf bloeit. In de Nederlandse steden duiken overal kledingherstelbedrijfjes, supermarktjes en restaurants van allochtone starters op, maar het is niet juist om te denken dat alleen kleinere bedrijven door ‘een familie’ geleid kunnen worden. Aan de andere kant van het bedrijvenspectrum was van de bedrijven met meer dan honderd werknemers in 1993 bijna 50 procent familiebedrijf. Ook vandaag de dag zijn er ook bij de allergrootste ondernemingen nog steeds bedrijven die al meer dan een eeuw met succes geleid worden door familieleden die afstammen van de grondleggers. De hardnekkige aanwezigheid van C&A van de Brenninkmeijers en SHV van de Fentener van Vlissingens kan wel eens bevreemding opwekken bij waarnemers die denken dat de invoering van Amerikaanse managementmodellen de onvermijdelijke verdwijning van de laatste economische dinosauriërs betekent. De toekomst is toch aan van buiten het bedrijf afkomstige managers en door aandelenbeurs en banken beheerste ondernemingen? Maar wie General Motors ziet ondergaan terwijl de door een familie gecontroleerde grote concurrent Ford tegelijkertijd juist niet door de felle recessie van deze tijd aan het wankelen is gebracht, zou toch licht moeten gaan twijfelen aan de correctheid van wat door bedrijfshistorici de ‘Chandlerthese’ wordt genoemd.¹

Echte verbazing is op haar plaats als we bedenken dat de helft van de grootste en succesvolste bedrijven in de auto-industrie nog steeds onder supervisie staat van de oprichtersfamilies: niet alleen Ford, maar ook Volkswagen, Toyota, Fiat en Peugeot-Citroën. De felle strijd rond de overname van eerst Volkswagen en uiteindelijk Porsche heeft maandenlang tot grote krantenkoppen geleid. Ferdinand Porsche was grondlegger van zowel Volkswagen als Porsche. De van zijn zoon afstammende familie heeft heftig ruziegemaakt met de van zijn dochter afstammende familie Piëch, maar samen wordt de familieclan dit jaar toch de veruit grootste aandeelhouder van Volkswagen.² Familieruzies zijn niet noodzakelijk. Zonder enige strijd werden ten tijde van de Porsche-Piëchruzie de in de vroege negentiende eeuw gesplitste Londense en Parijse Rothschildbanken door de familie twee eeuwen later herenigd.

We kunnen nog veel meer voorbeelden aanstippen van recente successen van wat Chandler ‘personal’ of ‘family-capitalism’ heeft genoemd. Wie wreef zich de ogen niet uit toen de Indiase staalmagnaat Lakshmi Mittal het grootste Europese staalbedrijf Arcelor tegen de zin van het management tot een fusie dwong? En toen zijn landgenoot Ratan Tata hetzelfde deed bij het deels Neder-

landse Corus? Al deze gevallen van een ‘omgekeerde’ historische ontwikkeling moeten ook de historicus van een andere tak van industrie aan het denken zetten. In 1984 verscheen Van Schelvens ‘Onderneming en familisme’, dat opkomst en ondergang van het Enschedese textielbedrijf Van Heek & Co beschrijft. Dit heldere en informatieve boek mondt uit in de stelling dat het bedrijf uiteindelijk verdween, omdat de leiding te veel werd gedreven door ‘familistische’ motieven. Sindsdien zijn velen in Twente, maar ook elders ervan overtuigd geraakt dat de ondergang van de Twents-Gelderse textielindustrie vooral te wijten is aan de kortzichtigheid van de ondernemersfamilies die de fabrieken leidden en meestal ook bezaten. Hoewel de familie Ten Cate er kennelijk beter in slaagde haar bedrijf in stand te houden, wordt de historische kijk op de Oost-Nederlandse textielindustrie vooral bepaald door het beeld van de falende familiebedrijven. Dit lijkt mij niet terecht. Familisme, definities komen nog ter sprake, is zoals gezegd nog springlevend en kan uitstekend samengaan met economisch succes van zelfs zeer grote bedrijven. Een belangrijk thema van dit boek zal dan ook zijn dat er andere factoren zijn geweest die het verdwijnen van de Nederlandse textielindustrie beter verklaren.

Sinds de massale sluiting van de Twentse³ textielfabrieken rond 1980 is er veel geschreven over hun opkomst en ondergang.⁴ Op enkele uitzonderingen na behandelden de auteurs echter afzonderlijke bedrijven of personen en stonden ze min of meer in de traditie van de in betere tijden verschenen gedenkboeken, al was hun benadering bijna vanzelfsprekend kritischer. Algemene overzichten van de ontwikkeling van de gehele Twents-Gelderse industrie ontbreken in boekvorm sinds het proefschrift uit de jaren dertig van Boot⁵, al zijn er wel kortere publicaties met een algemene strekking verschenen.⁶ De voorgeschiedenis van de industriële periode is grondig onderzocht door Trompetter.⁷

Behalve de slagschaduw van Boots indrukwekkende proefschrift lijken er nog meer redenen te zijn geweest die onderzoekers ervan hebben weerhouden de algemene Twents-Gelderse textielgeschiedenis te beschrijven, zoals de demotiverende invloed van de harde arbeidsconflicten en de ondergang van de meeste bedrijven. Een boek over een enkel bedrijf kan nog portretten schilderen van interessante figuren uit het verleden en worden gefinancierd uit nog steeds aanwezige kapitalen. Een ‘algemeen’ boek is abstracter en het lijkt wel of niemand er echt op zit te wachten.

Ook dit is volgens mij niet terecht. Het ontstaan van de Twentse industrie is heel belangrijk geweest, voor de streek en voor heel Nederland. In Twente is voor het eerst in het stoomtijdperk na 1850 een samenhangend industriegebied van grotere gemechaniseerde bedrijven ontstaan. Pas tegen 1900 werd de textielnijverheid, wat het totaal aantal werknemers betreft en alleen als we de confectie-industrie niet meetellen, ingehaald door de metaalnijverheid. Maar Twente bleef nog lang daarna een van de succesvolste economische regio’s.

Men kan natuurlijk altijd blijven zeggen dat mensen er uitgebuit werden en dat de natuur werd aangetast, maar de enorme bevolkingstoename hield ook in dat de arbeidersgezinnen er betere leefomstandigheden aantroffen dan waar ze vandaan kwamen: geen Drenthe, maar Twente!⁸

Zonder de vroegere textielindustrie waren er later in Enschede nooit een groot kunstmuseum, een schouwburg en een universiteit gekomen, om nog maar te zwijgen van het indirecte effect van succesvol betaald eredivisievoetbal. Bovendien zijn er nog steeds textielbedrijven in de streek, kleinere en middelgrote in bijvoorbeeld Lossler, Oldenzaal en Winterswijk, maar ook het belangrijke Ten Cate in Almelo.

Er is wel gesproken van de ‘Twentse Gouden Eeuw’ tussen 1830 en 1930.⁹ Ondanks alle kritiek op de negatieve aspecten van de industrialisatie wil ik toch volhouden dat er sprake is geweest van een bloeiperiode. Het boek dat voor u ligt behandelt de in Twente en de Gelderse Achterhoek welvaart bringende textielindustrie vanuit een ongebruikelijke invalshoek, namelijk de ontwikkeling van het familienetwerk dat in die industrie een centrale plaats innam en de bedrijven en ondernemers die in deze families en dus de sociaal-economische geschiedenis een hoofdrol speelden.

Zo kan de overgang tussen de oude Twentse fabrikeursnijverheid en de ‘moderne’ industrie beter begrepen worden, en in het voetspoor van de sociaal historici Van Heek en Van Schelven ook haar ondergang.¹⁰ Zoals gezegd ben ik echter van mening dat familiebedrijven absoluut niet historisch ‘gedoemd’ zijn.¹¹ Het zal sommigen misschien niet blij maken, maar de aandacht voor de rol van de ‘textielbaronnen’ en hun families die lang om politiek-historische redenen zacht gezegd niet netjes gevonden werd, verdient het vandaag de dag om opnieuw gewekt te worden.

Na de pionierswerken van Smiessaert, Posthumus, Sneller en Boot¹² is veel literatuur over de Twentse textielgeschiedenis verschenen. Dat maakt het mogelijk nieuwe informatie te verwerken en andere accenten te leggen. De nieuwe literatuur gaat niet alleen over de twintigste eeuw en eerdere arbeidsconflicten en de rol van de ondernemersvrouwen, maar ook over economische hoofdzaken als het ontstaan van levensvatbare industriële bedrijfsvormen rond 1850 en de kartelvorming tegen de Japanse importen in Nederlands-Indië. In dit boek zullen daar op sociaal en economisch gebied de ‘dragende’¹³ families aan worden toegevoegd die de belangrijkste investeringsbeslissingen namen in een dorp of stad en in hun familienetwerk.

Sinds in de jaren tachtig van de twintigste eeuw het belang van besparingen en investeringen in de politieke discussies min of meer is herontdekt, neemt ook de historische interesse ervoor weer toe. Anders dan in de jaren zeventig, toen sociale nivellering veel aandacht kreeg en gevoeld onrecht zo snel mogelijk moest verdwijnen, is er later meer oog gekomen voor het ontstaan van economische bloei. Onrechtvaardigheid verdient zeker aandacht, maar

economische groei die een rechtvaardige verdeling mogelijk maakt is minstens even belangrijk.

En dat brengt me op het tweede hoofdmotief naast het streven naar gedeeltelijke rehabilitatie van het Twentse familiebedrijf. Nu de oude Twentse industrie op het succesvolle Ten Cate na bijna verdwenen is, wordt het hopelijk mogelijk uit te stijgen boven de vroegere tegenstellingen. We moeten onze welvaart vast zien te houden, en dat was in de negentiende en twintigste eeuw vaak bijzonder moeilijk. Door faillissementen, ruzies en oorlogen heeft het voortbestaan van veel bedrijven aan een zijden draad gehangen, tot toch het einde kwam. Intussen was een leefbare, gevarieerde streek ontstaan. Laten we de belangrijkste figuren die de opbouw van het hedendaagse Twente mogelijk hebben gemaakt weer de eer geven die ze toekomt.

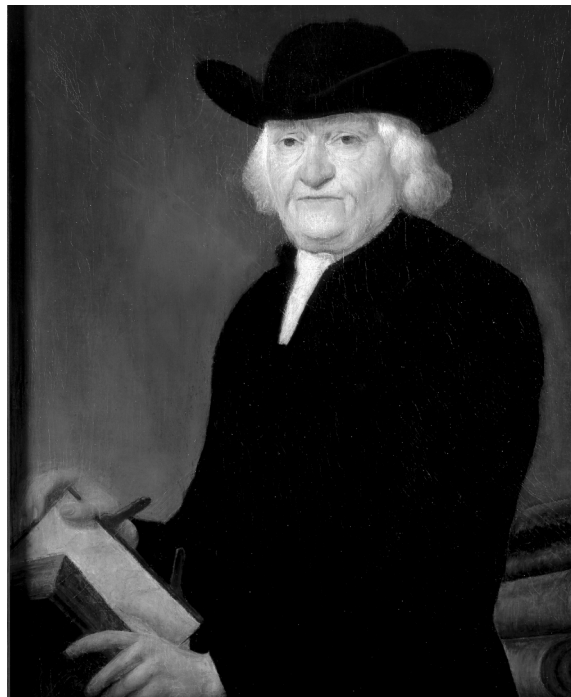
Bij de tweede druk (2015)

Het lijkt zinvol, de lezer enigszins voor te bereiden op de complexiteit van het behandelde onderwerp. Evenals Van Schelven in zijn boek over Van Heek & Co (1984) heb ik gekozen voor een chronologische verhaallijn (deel 1), gecombineerd met een systematisch betoog (deel 2), waarop dan ten slotte een overzicht van individuele fabrikantenfamilies volgt (deel 3).

DEEL I Korte geschiedenis van het familiebedrijf in de
Twents-Gelderse textielindustrie

Afbeelding 1 *Herman van Lochem*
(1695-1782)

Afbeelding 2 *Wolter ten Cate* (1701-1795)